

ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ

ОСТАФІЙЧУК Григорій Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент,
начальник Головного слідчого управління СБУ

УДК 342.72/.73 + 343.132

В статті проводиться аналіз общих теоретических подходов к формированию систем процессуальных гарантий законности использования технических средств в уголовном производстве. Выявляются теоретические аспекты построения видов и способы применения технических средств в уголовном производстве. По результатам проведенного анализа формулируются предложения по совершенствованию действующего уголовного процессуального законодательства для повышения эффективности использования технических средств в уголовном производстве.

Ключові слова: обмеження конституційних прав особи, технічні засоби, кримінально-процесуальні гарантії, досудове розслідування, судове провадження, системний підхід, правосуддя.

Статтею 3 Конституції України [1] встановлено, що утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Це, насамперед, передбачає, що даний обов'язок публічної влади та її представників повинен реалізовуватись у всіх сферах буття суспільства й діяльності держави, де можуть знаходити прояв та реалізацію вказані об'єкти забезпечення, що повною мірою стосується кримінального процесу.

Завданням правосуддя в державі є захист прав та свобод людини і громадянина на засадах верховенства закону та справедливості.

Зважаючи на викладене, одним із основних напрямків розвитку кримінального

судочинства, його основною проблемою є створення такого правового механізму регулювання кримінально-процесуальної діяльності, пов'язаної з порушенням, розслідуванням, розглядом і вирішенням кримінальних справ, при якому максимально забезпечувався захист законних прав індивіда [2, с. 8].

В останні роки в Україні проводиться реформування кримінальної юстиції з позицій подальшої демократизації, гуманізації, охорони прав і свобод людини, відповідно до вимог міжнародних актів і зобов'язань України. Кримінальне процесуальне законодавство зазнало змін, які були спрямовані на реалізацію вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, це стосувалося забезпечення прав учасників кримінального судочинства, розширення змагальності сторін, прав потерпілого, усунення обвинувального ухилу в діяльності суду, розширення судового контролю за обмеженням конституційних прав і свобод людини на досудовому слідстві і оскарженні рішень органу, що проводить досудове розслідування, слідчого і прокурора [3, с. 130].

Реформування кримінального процесуального законодавства України має на меті створення такої моделі кримінального процесу, зокрема, його досудових стадій, яка дозволила б забезпечити ефективність досудового розслідування при високому рівні правової захищеності його учасників, що виключає можливість незаконного й необґрунтованого обмеження їх прав і сво-

бод. Збалансованість суспільних інтересів і інтересів окремих громадян, визначення чітких меж та умов втручання державних органів у сферу приватного життя осіб, які залучаються до участі в кримінальному процесі, – пріоритетні напрямки розвитку кримінального процесуального законодавства і правової науки. Від вирішення цієї проблеми залежать не тільки техніко-юридичний зміст чинного законодавства, а й його соціальна спрямованість. Виходячи з цього, права й інтереси окремої людини набувають публічного характеру, оскільки стають суспільною цінністю [4, с. 3].

Проблема прав людини взагалі й у сфері кримінального судочинства, зокрема, а також гарантій їх забезпечення, в тому числі засади кримінального процесу, незмінно належить до тих, які привертають увагу вчених багатьох поколінь. Рівень її наукового розроблення відбиває соціально-політичне становище в державі та світоглядні уявлення, що панують у суспільстві.

Значний внесок у висвітлення цієї проблеми зробили відомі юристи: П.І. Люблінський, М.М. Розін, В.К. Случевський, І.Я. Фойницький. У сучасний період окремі аспекти механізму реалізації й захисту конституційних прав людини в царині кримінального судочинства, зокрема, на досудовому провадженні, стали предметом наукових досліджень Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, Ю.М. Грошевого, М.В. Джиги, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, В.О. Конової, Є.Д. Лук'янчикова, В.І. Мариніва, М.М. Маркуш, А.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.І. Сірого, С.М. Стахівського, В.М. Трофименка, А.Р. Туманянц, Д.В. Філіна, В.Д. Фінька, Г.І. Чангулі, Л.Д. Удаलोвої, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інших учених.

Окремі питання захисту конституційних прав людини були розглянуті у ході надання коментарів до відповідних статей чинного КПК України О.М. Бандуркою, Є.М. Блажівським, Є.П. Бурдолом, В.Г. Гончаренком, В.Ю. Захарченком, С.В. Ківаловим, С.В. Міщенкою та іншими ученими.

Разом з тим, існує ряд проблем теоретичного характеру, які до цього часу не були вирішені остаточно.

Досліджуючи питання гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, слід зазначити, що конституційні права та свободи, які належать людині від народження, є основними структурними елементами конституційного статусу особи. Вони становлять підвалини її правового статусу, закріплені в конституції держави й мають найвищий юридичний захист. Конституція України визначає систему основоположних прав людини, які є невід'ємними, невідчужуваними й непорушними, й у своєму взаємозв'язку визначають цілісність цього статусу у сфері кримінально-процесуальної діяльності. Саме в цій системі вони утворюють фундамент сучасного буття людини в демократичній правовій державі.

Особливого значення в такому контексті набуває вирішення питання стосовно допустимості обмеження конституційних прав особи в кримінальному судочинстві, визначення його меж і підстав.

На думку Д.Є. Кутоманова, таке обмеження може бути визнане правомірним лише за наявності наступних умов [4, с. 10]:

1) якщо його можливість передбачена законом;

2) якщо ним досягається мета забезпечити визначені законом суспільні інтереси, пов'язані зі встановленням особи, яка вчинила злочин, притягненням її до кримінальної відповідальності й відшкодуванням завданої нею шкоди;

3) якщо обмеження права (як неодноразово зазначав у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини) домірно суспільно значущим цілям.

Конституційні права людини відіграють роль одного з найважливіших чинників, що визначають будову кримінально-процесуального механізму їх забезпечення, систему процесуальних технологій, використання яких підвищує його ефективність. Право на повагу гідності, на свободу й особисту недоторканість, приватність і недоторканість житла, судовий захист і правову допомогу має бути належним чином забезпечене відповідним галузевим законодавством, в основі якого лежать конституційні приписи. Саме тому досить високі вимоги повинні

пред'являтися перш за все до їх конституційного формулювання.

При цьому, важливими питаннями є чіткість і прозорість установленого законом механізму обмеження права, що відповідає принципу правової визначеності, а тому й принципу верховенства права, який, на переконання Д.Є. Кутоманова, має знайти відповідне нормативне закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві України [4, с. 10].

Саме законність є визначальною засадою кримінального судочинства, оскільки стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу. Тому лише при неухильному дотриманні вимог закону створюються умови для реалізації всієї системи процесуальних гарантій прав та свобод особи.

На думку О.А. Струць, процесуальна дія буде законною за умови дотримання таких вимог: наявність у органу чи особи повноважень провадити відповідні процесуальні дії щодо певної особи та в конкретний момент; дотримання встановленого законом порядку прийняття рішення про проведення певної дії; наявність фактичних підстав для прийняття цього рішення; забезпечення визначеного КПК порядку провадження дій; належна процесуальна фіксація перебігу та результатів дії [5, с. 9–10].

При цьому, правовими підставами для провадження процесуальних дій є наявність повноважень у слідчого, органу, що проводить досудове розслідування, начальника слідчого відділу, прокурора провадити відповідну процесуальну дію щодо певної особи та в конкретний момент у єдності з процесуальною формою рішення про її проведення. В окремих випадках правовою підставою для провадження процесуальної дії може бути вказівка в законі про необхідність її проведення [5, с. 11].

Як відомо, кримінальний процес є способом державного захисту прав людини не тільки від кримінальних правопорушень, а й від зловживань державою з боку власної репресивної влади. Відтак існує необхідність установаження таких кримінально-процесуальних гарантій прав особи, які унеможлиблювали б їх безпідставне обмеження, а при його допущенні забезпечували б

їх негайне поновлення й відшкодування завданої у зв'язку із цим шкоди.

Так, метою процесуальної регламентації підстав і порядку проведення кожної процесуальної дії є забезпечення, по-перше, допустимості та достовірності отриманих доказів, по-друге, прав і свобод її учасників. Норми КПК не лише оптимальним чином врегульовують кримінальне судочинство, а й визначають межі максимально допустимих обмежень конституційних прав та свобод учасників процесу під час проведення процесуальних дій [5, с. 9].

Процесуальні гарантії в кримінальному судочинстві існують як єдність процесуальних норм, що регламентують права та обов'язки учасників кримінального судочинства, та діяльності, спрямованої на реалізацію цих норм [5, с. 8].

У сучасній теорії права, як правило, під юридичними гарантіями розуміють умови і засоби, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод всіх і кожного [6, с. 113].

М.С. Строгович гарантіями кримінального судочинства визнав встановлені законом засоби, за допомогою яких охороняються та забезпечуються права та законні інтереси осіб, які беруть участь у кримінальному процесі [7, с. 56].

М.М. Михеєнко дав подібне визначення: «Процесуальні гарантії – це передбачені законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь». До них він відносить процесуальну форму, принципи кримінального процесу, процесуальні обов'язки його суб'єктів і заходи кримінально-процесуального примусу [8, с. 32].

Л.М. Лобойко називає кримінально-процесуальними гарантіями «визначені процесуальним законом засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу» та подає свою, більш розгалужену, систему цих гарантій, до якої входять: достатній ступінь урегульованості кримінально-процесуальної діяльності; кримінально-процесуальна форма; принципи кримінального процесу; процесуальний статус учасників кримінального процесу; мож-

лівість застосування заходів кримінально-процесуального примусу (запобіжних та інших заходів); судовий контроль; прокурорський нагляд; відомчий контроль; обґрунтування процесуальних рішень і ускладнений порядок прийняття деяких із них (про обшук в житлі особи, про взяття особи під варту тощо); право на оскарження дій і рішень органів та посадових осіб, які ведуть процес; юридична відповідальність [9, с. 19].

В.М. Тертишник пропонує інший підхід до системи кримінально-процесуальних гарантій, поділяючи її на три групи, до яких відносить «гарантії правосуддя», «гарантії встановлення об'єктивної істини» та «гарантії захисту прав і свобод людини» [10, с. 25]. На його думку, гарантіями встановлення об'єктивної істини виступає як процесуальна форма в цілому, так і окремі інститути кримінального процесу: принципи кримінального процесу, доказове право, інститути слідчих (розшукових) дій, інститут судового слідства і судових дебатів тощо.

До процесуальних гарантій прав та законних інтересів кримінального судочинства він включає наступні елементи: юридичне визначення самих прав і свобод; недопустимість звуження існуючих прав і свобод як за обсягом, так і за змістом; визначення процедури їх реалізації; надання реальної можливості для самореалізації; утримання від порушень прав і свобод з боку інших учасників процесу; надання допомоги з боку слідчого, органу, що проводять досудове розслідування, прокурора, захисника і суду в реалізації прав і свобод та покладення обов'язку здійснення заходів щодо їх попередження на осіб, які ведуть кримінальне судочинство чи виконують функцію процесуального контролю й нагляду; захист прав і свобод – встановлення перешкод, які б виключали їх порушення; відновлення порушених прав і свобод; повну реабілітацію й відшкодування завданої шкоди [10, с. 328–329].

Системою гарантій правосуддя, як зауважує В.М. Тертишник, є оптимальне співвідношення гарантій встановлення істини і гарантій захисту прав і свобод особи [11, с. 26].

З позицій системного підходу та шляхом дослідження зв'язків з іншими складовими

кримінального процесу, технічні засоби, що застосовуються у кримінальному провадженні, можуть бути класифіковані у розрізі основних процесуальних дій кримінального провадження наступним чином: технічні засоби, які застосовуються під час досудового розслідування; технічні засоби, які застосовуються у судовому провадженні.

Система законодавства та підзаконних нормативних документів, якими врегульовані відносини у сфері застосування технічних засобів у кримінальному провадженні, свого часу була зорієнтована на суспільні відносини і рівень розвитку науки й техніки початку 60-х років, і, незважаючи на певні зміни та доповнення, практично повністю зберігала свої основні риси до моменту введення у дію чинного КПК України.

Викладене дозволяє дійти до висновку про те, що до правових засобів, які утворюють систему кримінально-процесуальних гарантій, належать основні засади кримінального процесу, кримінально-процесуальна форма, права й обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, передбачені законом строки проведення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень. Системна дія цих гарантій забезпечує досягнення поставленої мети – вирішення завдань кримінального судочинства, що може розглядатися як інтегративна якість усєї системи.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141 (зі змінами і доповненнями).
2. Грошевой Ю.М. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
3. Булейко О.Л. Забезпечення прав учасників кримінально-процесуального судочинства / О.Л. Булейко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – №1. – С. 130–132.
4. Кутоманов Д.Є. Забезпечення конституційних прав особи в досудовому провадженні по кримінальних справах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; опе-

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться аналіз загально теоретичних підходів щодо формування системи процесуальних гарантій законності використання технічних засобів у кримінальному провадженні. З'ясовуються теоретичні аспекти побудови видів та способи застосування технічних засобів у кримінальному провадженні. За результатами проведеного аналізу формулюються пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства для підвищення ефективності використання технічних засобів у кримінальному провадженні.

SUMMARY

The article analyzes the general theoretical approaches to the formation of the system of procedural safeguards legality of the use of technical means in criminal proceedings. Investigates the theoretical aspects of build types and methods of application of means in criminal proceedings has been done. According to the results of the analysis, have been formulate proposals for improving the current criminal procedural legislation to improve the efficiency of the use of technology in criminal proceedings.

ративно-розшукова діяльність» / Д.Є. Кутоманов. – Харків, 2009. – 20 с.

5. Струць О.А. Законність та обґрунтованість проведення слідчих дій як гарантія прав і свобод учасників кримінального судочинства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.А. Струць. – К., 2009. – 18 с.

6. Кучинська О.П. Гарантії забезпечення захисту прав учасників кримінального провадження / О.П. Кучинська // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – №1. – С. 112–116.

7. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : [в 2-х т.] / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – 516 с.

8. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України : [підручник] / Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. – (2-ге вид., перероб. і доп.). – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

9. Лобойко Л. Кримінально-процесуальне право / Л. Лобойко. – К., Істина, 2005. – 350 с.

10. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : [монографія] / В.М. Тертишник. – Д. : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.

11. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.]. 4-те вид., доп. і переробл. / В.М. Тертишник. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 1120 с.